

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Simpozijum Duhovna kultura Ilira : [Herceg-Novi, 4-6. novembra 1982]: Symposium Culture Spirituelle des Illyriens

Benac, Alojz (urednik)

1984.

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/820>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA

Knjiga LXVII

CENTAR ZA BALKANOLOŠKA ISPITIVANJA

Knjiga 11

SIMPOZIJUM

DUHOVNA KULTURA ILIRA

[Herceg-Novi, 4—6. novembra 1982]

Redakcioni odbor:

ALOJZ BENAC, BORIVOJ ČOVIĆ I EDINA ALIREJSOVIĆ

Urednik

ALOJZ BENAC,

redovni član Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

Tehnički urednik

ENES EKIĆ

Sarajevo

1984

LJUBICA ZOTOVIĆ

PRILOG PROBLEMU ETNIČKE PRIPADNOSTI GROBOVA TIPa MALA KOPAŠNICA — SASE

Od šezdesetih godina ovog veka sa posebnom pažnjom je interpretirana jedna vrsta nekropola sa grobovima kremiranih pokojnika. Ove nekropole su u našoj literaturi označene kao nekropole tipa Mala Kopašnica — Sase. Reč je o nekropolama sa pravougaonim grobnim rakama, koje nekada imaju zaobljene uglove. Jednostavnog su ili etažnog tipa. Grobna konstrukcija je formirana na taj način što su zidovi i dno rake zapečeni do mrkog ili crvenog intenziteta. Ovaj osnovni tip ima brojne varijante koje se odnose na pokrivač od kamenih ploča ili opeka, na ozidanu grobnu raku ili unutrašnji etaž, na okvir rake od složenog kamena, na upotrebu urne umesto unutrašnje rake. (Ovi grobovi su u nekim slučajevima pogrešno razvrstavani kao tip »grobovi bez urni«.) Osnovna njihova karakteristika je da po svojim dimenzijama odgovaraju grobnim konstrukcijama za inhumirane pokojnike, a nekada čak i prevazilaze te dimenzije. Grobovi ovog tipa, sa svim svojim varijantama, široko su rasprostranjeni u periodu od 1. do sredine 3. veka. Najstarije nekropole sa grobovima ovog tipa se sreću u razvijenim romanizovanim vojnim i gradskim centrima.

Mnogi autori su u analizi ovih nekropola pokušali da razreše i pitanja koja se odnose na etničku pripadnost sahranjenih. Odgovori su veoma različiti jer je uvek polazna tačka u etničkom opredeljivanju bila u direktnoj zavisnosti od teritorija na kojima su registrovani grobovi ove vrste.

Okolnost da je oko šezdesetih godina bio poznat relativno mali broj nekropola iz kruga Mala Kopašnica — Sase i da su one, nekom slučajnošću, otkrivane u perifernim delovima provincija, van poznatih rimskih centara, dovela je do uverenja da se radi o prerimskom nasleđu i nastavku lokalnih tradicija u pogrebnom ritualu rimskog doba. Stoga je, zavisno od teritorije nekropole, etnička pripadnost sahranjenih opredeljivana kao ilirska, tračka, dačka ili keltska. U novije vreme se javlja i mišljenje da je obred kremacije

galskog porekla. Tako su P. Reinecke (1913—1914) i K. Sadji (1954) opredelili ove grobove kao keltske; D. Srejšović (1964) i M. Garašanin (1968) kao ilirske; I. Mikulčić (1979) kao tračke; T. Bechert (1979) kao galske; K. K. Horedt (1953) kao dačke, a R. Nierhaus (1959) kao rimske legionarske¹.

Današnji stepen istraženosti ovih nekropola zahteva reviziju ranijih stavova, posebno onih koji se odnose na etničku pripadnost nosilaca pogrebnog rituala koji se prati u nekropolama tipa Mala Kopašnica — Sase.

Jedno od mišljenja da su Iliri bili nosioci ovog pogrebnog rituala i grobnih oblika zasnovano je, uglavnom, na podatku da se ovakve nekropole sreću u oblastima gde su živeli Iliri kao autohtoni element ili kao doseljeni rudari. Drugi argument se zasnivao na podatku da se ove nekropole nalaze u oblastima koje su bile udaljene od velikih vojnih i gradskih centara i gde je dominirala kultura velikih ilirskih plemena. Smatralo se da je u tim oblastima prisutnost Italika bila svedena na minimum, da je broj romanizovanih domorodaca bio neznatan, da nije postojao sloj romanizovane građanske klase, kao ni sloj imućnije lokalne aristokratije.

Zahvaljujući novim arheološkim rezultatima, današnja znanja o ovim nekropolama su donekle proširena, a ranija su u izvesnoj meri izmenjena. Broj nekropola sa grobovima tipa Mala Kopašnica — Sase se iz dana u dan uvećava, i to na širokom geografskom području sa različitim etničkim opredeljenostima. Samim tim se moraju dovesti u sumnju raniji pokušaji da se grobovi ovog tipa vežu za ilirsku teritoriju ili za Ilire kao nosioce ovog vida sahrane. U velikim gradskim i vojnim centrima, kao što su Emona, Poetovio, Domavia, Doclea, Ulpiana, Singidunum, Viminacium, Sirmium Naissus, Stobi, Intercisa, Acumincum, Aquincum, Apulum, Brigetio i drugi², zatim u rajnskoj oblasti i u Galiji, poznati su grobovi našeg tipa Mala Kopašnica — Sase i u svom osnovnom obliku i u njegovim varijantama. Prema tome, pri utvrđivanju porekla ovog tipa grobova treba poći od činjenice da se oni sreću već krajem 1. veka u svim snažno razvijenim romanizovanim centrima gde je evidentno prisustvo Italika i gde je već bio izvršen prodor rimske kulture. Procesom romanizacije ovi grobovi su zahvatali sve širu teritoriju. Već u vreme njihove prve pojave pogrebni ritual je bio jedinstven u svim oblastima. Kremirani osteološki ostaci, zajedno sa garom lo-mače i kremiranim priložima, prenošeni su u grobnu raku. Zatim sledi polaganje priloga neophodnih pokojniku u njegovom novom životu. Moguće je da je o vrsti obaveznih priloga postojao neki propis, jer većina grobova u svim oblastima, gotovo po pravilu, sadrži posuđe, žižak i novac. Ostali prilozi su, verovatno, bili u zavisnosti od materijalnih mogućnosti sahranjenih. Izuzetno bogati grobovi, koji nisu retkost, govore o već formiranoj

¹ P. Reinecke, Mainzer Zeitschrift 8—9 (1913—1914), 111 i d.; K. Sági, Archeologia Hungarica XXXIII (1954) Intercisa I, 105 i d.; D. Srejšović, Materijali VI kongresa jugoslovenskih arheologa, 1964, 89 i d.; M. Garašanin, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja VI, 1968, 5 i d.; I. Mikulčić, Naučni skup »Sahranjivanje kod Ilira«, 1979, 243 i d.; T. Bechert, Roman Frontier Studies, XII (1979), 501; K. Horedt, Studie s cercetari de istorie veche IV (1953), 283 i d.; R. Nierhaus, Das römische Brand und Körpergräberfeld »Auf der Steig« in Stuttgart, (1959) 23—28.

² Kataloški pregled nekropola sa grobovima ove vrste detaljno obrađen kod M. Garašanina, *op. cit.* 7—23.

klasi bogatijeg stanovništva. Posle polaganja priloga izvršeno je zatrpavanje rake. Tekuće daće nad grobovima, u vidu čvrste ili tečne hrane, zapažene su na sistematski ispitanim nekropolama. Individualne ili kolektivne kuline sa ostacima životinjskih kostiju (govečeta, svinje, ovce ili koze) i keramikom, kao i libacione cevi ukopane u grobnu raku, potvrđuju ovaj zaključak o jedinstvenom pogrebnom ritualu. U ređim slučajevima pri antropološkoj analizi kremiranih osteoloških ostataka zapaža se italški običaj *os resectum*, koji predstavlja odsecanje prsta pokojniku pre njegove kremacije. Odsečeni prst je polagan u grob zajedno sa kremiranim ostacima.

U nastojanju da se ovakav tip groba etnički opredeli, oni su izdvajani iz kompleksa cele nekropole, tako da su analizirani kao izolovana pojava izvan konteksta ostalih grobnih oblika iz iste nekropole sa istovremenim sahranama i istom vrstom priloga.

Grobovi sa urnama, grobovi tipa Mala Kopašnica — Sase sa ili bez urni, grobovi u obliku bunara i skeletni grobovi predstavljaju oblike istovremenih sahrana na teritoriji jedne nekropole. Paralelna primena običaja kremacije i inhumacije prati se već na prelazu 1. u 2. vek u svim većim vojnim centrima. Različiti pogrebni ritual ali ista religioznost u shvatanju zagrobnog života karakteriše sve tipove grobova sa kremacijom i istovremene sahrane sa inhumacijom. Grob je u oba slučaja bio večno boravište umrlog, koji ostaje u svetu živih. Obe vrste grobova sadrže iste priloge neophodne za novi život pokojnika. Tekuće daće su vršene nad grobovima obe grupe u okvirima individualnih ili kolektivnih kulina. Različiti grobni tipovi sa kremiranim ostacima pokojnika, sudeć po grobnim priložima, ne daju nikakve elemente ni za hronološko izdvajanje grobnih oblika ni za etničko opredeljivanje sahranjenih. U grobovima tipa Mala Kopašnica — Sase ne postoji neki poseban materijal koji bi se razlikovao od priloga u drugim vrstama grobova istog perioda i koji bi ukazivao na etničku pripadnost sahranjenih. Naprotiv, u svim grobovima od sredine 1. do sredine 3. veka, na svim nekropolama većih vojnih i gradskih centara nailazimo na istorodne priloge, koji se međusobno razlikuju samo po broju, obliku ili po luksuznosti izrade, ali ne i po svojoj funkcionalno-religijskoj nameni.

U većim gradskim ili vojnim centrima, gde je prisustvo bogatog gradskog staleža veće, brojnije su varijante grobnih tipova, luksurniji su grobovi bilo po stepenu zapečenosti groba ili po veličini grobne rake, dublji su grobni bunari, luksurnije su urne, bogatiji su prilozi. U perifernim oblastima romanizovano stanovništvo ima isti pogrebni ritual, iste grobne oblike, ali je procenat luksurnih sahrana znatno manji. Nezavisno od etničkog nasleđa starosedelaca, grobovi tipa Mala Kopašnica — Sase su isti u ilirskom, tračkom, keltskom, galskom ili germanskom području.

Pogrešno je formirano uverenje da se pogrebni ritual kod grobova tipa Mala Kopašnica — Sase oslanja na prerimsku ili starosedelačku tradiciju kremiranja pokojnika. Veličine grobnih raka koje po dimenzijama odgovaraju grobovima sa skeletnim sahranama, a nekada ih i prevazilaze, često sortiranje kremiranih kostiju i njihovo polaganje u grob prema anatomskom položaju tela, kao i redanje priloga u odnosu na zamišljeno telo pokojnika, jasno pokazuju da ova grupa grobova sledi tradiciju skeletnog sahranjivanja i da ne prati prerimske autohtone običaje kremacije. Dopunski argument predstavlja i reda primena običaja »os resectum«. Prema tome, široka rasprostranjenost grobova ove grupe, njihova istovremena pojava sa

približno istom dužinom trajanja na područjima različitih etnosa i jednoobrazan pogrebni ritual, mogu se objasniti jedino direktnim uticajem romanizacije. U tom slučaju, Italici bi bili jedini mogući nosioci ovog vida sahrana u svim rimskim provincijama.

Paralelne sahrane kremiranih i inhumiranih pokojnika na nekropolama većih gradskih i vojnih centara mogu da se objasne već potvrđenom prisutnošću Orijentalaca. Orijentalci sa svojim protohrišćanskim uverenjima nikada nisu prihvatili rimski običaj kremacije. Grobovi u obliku bunara, na nekropolama gde su najbrojniji grobovi iz grupe Mala Kopašnica — Sase, potkrepljuju zaključak o italском uticaju. Žrtvene kuline nad grobom i libacione cevi ukopane u grobnu raku predstavljaju deo rimskog pogrebnog rituala, koji je opisan kod Ovidija i Lukijana³.

Neki autori su prilikom opredeljivanja za Ilire kao etničke nosioce ovog grobnog oblika i rituala, isticali hronološku nepodudarnost između obreda kremacije na italском tlu i onog koji je sproveden na teritorijama provincija. Međutim, hronološke nepodudarnosti nema. I u Rimu i u provincijama obred kremacije se napušta tokom 3. veka. Od vremena Severa inhumacija postaje dominantna, a i u Rimu i u provincijama kremacija potpuno iščezava tek u 4. veku⁴.

Približno u isto vreme kada se kod nas sa posebnom pažnjom proučavala ova grupa grobova, R. Nierhaus je analizirao iste vrste grobova na području Recije i Gornje Germanije⁵. Svoju III grupu grobova, koja odgovara našem tipu Mala Kopašnica — Sase, on je opredelio kao legionarske grobove karakteristične za područje limesa. Po njemu ovi grobovi nastaju na prelazu 1. u 2. vek kao odraz jedne socijalne strukture i imaju regionalni karakter. Ni ovo mišljenje ne nalazi potpune potvrde u novijim arheološkim rezultatima. Pre svega, nekropole sa ovakvim grobovima nisu ograničene na područje limesa niti se, sudeći po priložima, mogu smatrati isključivo vojnim. Isto tako, ovi grobovi ne mogu da se vežu ni za neku određenu socijalnu strukturu, jer konstrukcije grobnih raka, način kremacije (ustrina, ili parcijalno kremiranje u samom grobu) i oskudnost ili bogatstvo priloga govore o različitim socijalnim strukturama. Nesumnjivo je da su ovakve grobne oblike koristili i najsiromašniji slojevi i pripadnici bogatijih gradskih staleža.

U sadašnjem stepenu istraženosti nekropola, grobove tipa Mala Kopašnica — Sase moramo da posmatramo u okviru istovremenih sahrana na jednoj određenoj nekropoli. Grobovi sa inhumacijom, zapečene grobne rake sa ili bez urni koje sadrže kremirane kosti pokojnika, samostalne urne ili urne u cistama, grobni bunari sa kremiranim, a nekada i sa istovremenim dvojnim sahranama kremiranih i inhumiranih pokojnika, predstavljaju različite vidove sahrana na istim nekropolama u periodu od 1. do 4. veka. Grobni prilozi su isti u svim navedenim sahranama iz istog perioda. Ni u jednom grobnom tipu se kao posebna osobenost ne izdvaja materijal koji bi ukazivao na etničku pripadnost sahranjenih. Lokalni keramičarski proizvodi se sreću kao grobni inventar u svim navedenim grobnim oblicima iz 1. i prve polovine 2. veka.

³ Fastes II, 432—452; V, 45. De luctu c 9.

⁴ F. Cumont, *Lux Perpetua*, 388.

⁵ R. Nierhaus, *op. cit.* 27—28.

U tom kontekstu, ako izdvojimo grobove tipa Mala Kopašnica — Sase, imamo samo dva argumenta za njihovu interpretaciju:

1 — grobovi se nalaze rasuti na veoma širokom geografskom području različitih etničkih pripadnosti;

2 — najstarije grobove ovog tipa nalazimo na nekropolama razvijenih rimskih centara, gde je evidentno prisustvo Italika i gde je već započet proces romanizacije.

Iz ovih argumenata proizilazi zaključak da treba računati sa snažnim italiskim uticajem pri formiranju ove vrste sahrana. Strah od skrnavljenja groba, a možda i neki drugi praktični razlozi, kao što su epidemije, prouzrokovali su u Rimu na prelazu stare ere u novu, prelazak sa inhumacije na kremaciju. Sa italiskog područja je ovaj običaj sahrane prenošen preko legionara, provincijske administracije i trgovaca u novoformirane provincije. Gotovo istovremeni prekid obreda kremacije zapaža se i u Rimu i u provincijama. U vreme Severa inhumacija stiče primat nad kremacijom, verovatno, pod snažnim uticajima orijentalnih religija. Neistovremeni prodor hrišćanstva takođe je uslovljavao različite termine za definitivno napuštanje kremacije tokom 4. veka. U celom tom procesu Iliri nisu mogli da imaju ono mesto koje im je pripisivano oko šezdesetih godina našeg veka. Pri tome ne treba isključiti mogućnost da buduća kartiranja sistematski istraženih nekropola na širem geografskom području mogu u detaljima da ukažu i na neke regionalne karakteristike.

RESUME

CONTRIBUTION A L'INTERPRETATION ETHNIQUE DES SEPULTURES DE TYPE MALA KOPASNICA-SASE

C'est depuis les années 60. de ce siècle, qu'un intérêt particulier fut voué par la recherche archéologique de Serbie à un type de nécropoles désigné du nom de Mala Kopašnica-Sase. Il s'agit de tombes à fosses rectangulaire aux angles arrondis, de forme simple ou à étage. Le fond et la partie inférieure des parois ont été brûlé. Ce type comporte nombreuses variantes selon l'aménagement d'une toiture ou d'éléments constructifs différents dans l'ensemble de la fosse ou sur l'étage, parfois aussi de l'emploi d'urnes. Les nécropoles de ce type on été assignées à l'époque du Ier jusqu'à la moitié du III^{em} siècle. Les plus anciennes ont été constatées dans les centres militaires ou urbains d'époque romaine.

Plusieurs auteurs se sont engagés à établir l'appartenance ethnique de ce type d'incinération en prenant pour point de départ l'analyse des formes de tombes et du rituel funéraire. Les réponses obtenues sont très différentes et dépendent souvent des observations régionales. Le fait qu'au moment de leur identification les nécropoles de ce type, encore assez rares, appartenaient pour la plupart aux zones périphères des provinces romaines, eut pour effet les conclusions relatives à leur origine préromaine et à la persistance de traditions locales dans les rites funéraires d'époque impériale. Selon leur situation géographique ces nécropoles furent attribuées aux Illyriens, Thraces, Daces, Celtes ou Gaulois¹.

L'hypothèse illyrienne se base sur le fait que les tombes de ce type se trouvent en territoire illyrien ou dans des régions où l'existence de colons illyriens-mineurs peut être prouvée. On invoquait également leur absence dans les grands centres militaires et urbains, dans les régions où la civilisation des grandes tribus illyriennes avait été dominante.

L'état actuel de la recherche implique de reprendre ces points de vue, surtout au sujet de l'appartenance ethnique. On connaît actuellement des sépultures de ce type dans des régions habitées par des éléments ethniques différents; de grandes cités romaines, telles Emona, Poetovio, Domavia, Doclea, Ulpiana, Singidunum, Viminacium, Sirmium, Naissus, Stobi, Intercisa, Acuminum, Aquincum, Apulum, Brigetion etc.², ainsi qu'en Gaule, en Rétie, Germanie Supérieure. Avec la romanisation ce type de tombe se répand de plus en plus dans les provinces. Le rituel funéraire est sensiblement le même, le mobilier comprend sans exception des vases céramiques, des lampes et des monnaies. Plus rarement le rite de l'os resectum se trouve lui-aussi attesté. Des saorifices et des libations ont souvent été faites sur les tombes.

Le tendance à l'interprétation ethnique mena à séparer ces sépultures de l'ensemble des nécropoles correspondantes et à les étudier hors de ce complexe (tombes à urnes, à squelette, en forme de puits). Les tombes du type Mala Kopašnica-Sase ne se distinguent pas dans leur mobilier du reste de sépultures d'époque correspondante. Des vases faits à la main sont attestés dans tous les types de tombes différents que nous venons de mentionner, et qui appartiennent au Ier—II^{em} siècle.

Le rite funéraire ne se base pas sur les traditions préromaines ou autochtones de l'incinération: il suit au contraire les formes du rite de l'inhumation. Ceci est prouvé par les dimensions des fosses, la répartition des restes calcinés déposés dans les tombes d'après l'ordre anatomique, de même du reste que par la disposition du mobilier funéraire. L'application de l'os resectum, confirme elle-aussi ces observations.

La répartition géographique de ces tombes, leur apparition simultanée dans différentes zones géographiques et ethniques, l'uniformité du rituel ne saurait s'expliquer que par l'influence de la romanisation. Les Italiques seraient donc les seuls porteurs possibles de ces formes d'incinération. Les *culinae* de culte et les tuyaux servant aux libations et qui se trouvent sur les fosses, font partie du rite funéraire romain décrit par Ovide et Lucien³. L'apparition parallèle de tombes à inhumation doit s'expliquer par la présence attestée des Orientaux, qui, avec leur conception protochrétienne, n'acceptèrent jamais l'incinération.

La différence chronologique entre les incinérations en Italie et dans les provinces romaines a également été invoquée en faveur de l'attribution illyrienne. Elle est toutefois dénuée de fondement: il n'existe en fait aucune différence, l'incinération ayant été abandonnée en Italie qu'au cours du III^{em} siècle. C'est sous les Sévères et par l'influence des Orientaux que l'inhumation vient à prévaloir. La crémation fut abandonnée définitivement en Italie et dans les provinces romaines qu'au cours du IV^{em} siècle⁴, avec certaines différences de date dues aux progrès inégaux du christianisme. Les Illyriens ne sauraient avoir maintenu le rôle qu'on leur attribuait il y a deux décennies. On ne peut toutefois exclure qu'une étude précise de la répartition géographique des nécropoles permette à l'avenir l'observation de différences régionales et caractéristiques.